

Bartłomiej Rusin

Badacz niezależny, Kraków / Independent researcher, Kraków

 <https://orcid.org/0000-0003-1282-4878>

„Wełczowa zawiera” – nieudana próba wywołania powstania na ziemiach bułgarskich w 1835 roku

Summary

Velcho's Conspiracy: An Unsuccessful Attempt to Incite an Uprising in the Bulgarian Lands in 1835

The article presents one of the episodes of the history of Bulgarian national liberation movement in the first half of 19th century, which went down in history under the name 'Velcho's Conspiracy'. The text covers the period from the signing of the Treaty of Adrianople in September 1829, through the first half of the 1830s, which was the time of preparation for the uprising, until mid-1835, after the treachery of the conspiracy just before Easter and sending to exile one of the main leaders of the movement Georgi Mamarchev.

Keywords: Velcho's Conspiracy, Georgi Mamarchev, Bulgarian national liberation movement, history of Bulgaria, Bulgarian uprisings, Veliko Tarnovo

Streszczenie

Artykuł przedstawia jeden z epizodów bułgarskiego ruchu narodowowyzwoleńczego pierwszej połowy XIX w., który do historii przeszedł pod nazwą „Wełczowa zawiera”. Tekst dotyczy wydarzeń rozgrywających się od momentu podpisania traktatu adrianopolskiego we wrześniu 1829 r., poprzez pierwszą połowę lat trzydziestych XIX w., stanowiącą fazę przygotowań do powstania, aż do połowy 1835 r., czyli już po udaremnieniu spisku w wyniku zdrady tuż przed Wielkanocą i zesłaniu jednego z głównych przywódców ruchu Georgiego Mamarczewa.

Słowa kluczowe: Wełczowa zawiera, Georgi Mamarczew, bułgarski ruch narodowowyzwoleńczy, historia Bułgarii, powstania bułgarskie, Wielkie Tyrnowo

© by the author, licensee University of Lodz – University of Lodz Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding Information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical Considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication. **Declaration regarding the use of GAI tools:** not used

Received: 2024-06-20. Verified: 2024-05-22. Revised: 2025-10-10. Accepted: 2025-10-17

Wojna rosyjsko-turecka lat 1828–1829 oraz podpisany po jej zakończeniu traktat pokojowy w Adrianopolu (2/14 IX 1829) nie przyniosły poprawy położenia ludności bułgarskiej. W odróżnieniu od Bułgarów zarówno Serbia, jak i księstwa naddunajskie uzyskały potwierdzenie swojej autonomii, niecały rok później zaś Grecji przyznano niepodległość. Trzeba przyznać, że o ile w mniejszym lub większym stopniu wszystkie te narody zdobyły pewne przywileje głównie dzięki wsparciu ze strony Rosji jeszcze w drugiej połowie XVIII lub na początku XIX w., o tyle w stosunku do Bułgarów, ale również i Czarnogórców, zadowalano się funkcjonującą od dłuższego czasu formułą opieki nad ludnością chrześcijańską w imperium osmańskim, sprawowaną przez prawosławne mocarstwo ze Wschodu¹. Sytuacji tej nie zmieniły też pierwsze lata po wojnie, Petersburg stał się chwilowo głównym sojusznikiem Konstantynopola w walce ze zbuntowanym paszą Egiptu, uzyskując w zamian dominującą pozycję na Morzu Czarnym, potwierdzoną w układzie z Hünkâr İskelesi w czerwcu/lipcu 1833 r., dającym Rosji prawo do przepływu okrętów wojennych na Morze Śródziemne przez cieśniny Bosfor i Dardanele, przy jednoczesnym zamknięciu basenu Morza Czarnego dla flot wojennych innych krajów. Budziło to co prawda oczywisty sprzeciw dworów w Londynie i Paryżu, ale żaden z tych krajów nie był w stanie chwilowo zagrozić pozycji rosyjskiej. Nawet Wielka Brytania, która nieco wcześniej wsparła ideę nadania pełnej niepodległości Królestwu Grecji, chcąc tym samym utracić wpływy Petersburga, wkrótce zmieniła stanowisko i konsekwentnie opowiadała się za zachowaniem integralności terytorialnej państwa osmańskiego².

Warunki traktatu adrianopolskiego wzbudziły niezgodę i rozczarowanie u Bułgarów, którzy licząc na uzyskanie jakiejś formy autonomii od władz w Konstantynopolu, tuż po wybuchu konfliktu zaczęli formować samorządnie pierwsze oddziały ochotnicze³, a wkrótce wspierali też armię rosyjską na południe od Dunaju, oferując furaz dla zwierząt oraz żywność i opiekę dla rannych żołnierzy.

¹ S. Dimitrov, *Odrinskiyat mir i balkanskite narodi*, [w:] *Odrinskiyat mir ot 1829 g. i balkanskite narodi*, red. S. Damyanov, S. Dimitrov, Sofia 1981, s. 21–40.

² S. Damyanov, *Odrinskiyat mir i evropeiskata diplomacia (1829–1830)*, [w:] *ibidem*, s. 41–74; C.W. Crawley, *The Question of Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833*, Cambridge 2014, s. 174–222.

³ Pierwszym oddziałem ochotniczym utworzonym na Wołoszczyźnie dowodził Georgi Mamarczew, weteran wcześniejszej wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1806–1812, jeden z najważniejszych „zawodowych” rewolucjonistów bułgarskich pierwszej połowy XIX w. *Vide*: S. Romanski, *Georgi Mamarczew i dobrovolcheskata mu komanda ot 1828–1829*, „Spisanie na BAN” 1921, kn. 22, s. 175–207. Szerzej: K. Popek, B. Rusin, *Uchodźcy, czyli goście Boga. Studia z dziejów migracji bałkańskich w XIX wieku – przypadek Bułgarii i Serbii*, Kraków 2022, s. 210–225.

W niektórych regionach ludność zaczęła też otwarcie występować zbrojnie przeciwko Turkom⁴. Po podpisaniu traktatu Rosjanie szybko rozformowali istniejący korpus ochotniczy, co dodatkowo wzbudziło niezadowolenie byłych już ochotników, którzy postanowili kontynuować walkę zbrojną, do której zresztą przygotowali się jeszcze w czasie trwania konfliktu. Centrum planowanego powstania miały stać się wschodnie regiony bułgarskie (wokół miejscowości Kotel i Sliwen), gdzie już w czasie wojny dochodziło do najbardziej radykalnych wystąpień przeciwko Turkom. Stąd jeszcze pod koniec 1829 r. dowódca oddziału ochotniczego Georgi Stojkow Mamarczew (o tej postaci szerzej nieco dalej w tekście) poprosił sztab rosyjski o pozwolenie na przezimowanie z grupą najbardziej zaufanych współpracowników w tej okolicy. Wraz z nastaniem wiosny Mamarczewowi udało się zebrać oddział 500 ochotników, na czele którego wkroczył do wsi Gradec (w pobliżu Kotel), gdzie został przywitany z radością przez miejscową ludność. Jego akcja nie przyniosła jednak oczekiwanych efektów z dwóch względów. Z jednej strony przeciwni byli jej bardziej umiarkowani działacze bułgarscy na czele z Iwanem Selimskim, który optował za emigracją Bułgarów do Mołdawii i na Wołoszczyznę. Z drugiej zaś także dowództwo rosyjskie (poinformowane przez miejscowych czorbadżych) podjęło energiczne działania, by udaremnić próbę wywołania zbrojnej rewolty przez oddział Mamarczewa. On sam został zatrzymany i odwieziony pod strażą do kwatery głównej feldmarszałka Iwana Dybicza. Ostatecznie zwyciężyła opcja emigracji, lansowana przez działaczy umiarkowanych, a od kwietnia 1830 r. rozpoczęła się akcja przesiedleńcza, która objęła swoim zasięgiem ponad 15 000 rodzin tylko w tym regionie Tracji⁵. Również Mamarczew udał się na emigrację na Wołoszczyznę razem ze swoją rodziną, po czym w krótkim czasie został aresztowany i kilka miesięcy przebywał w więzieniu w Bukareszcie⁶.

⁴ R. Boev, *Balgarskiyat dobrovolcheski korpus v ruskata armia ot 1829 g.*, „Voennoistoricheski sbornik” 1978, kn. 4, s. 82–90; idem, *Antiturskoto dvizhenie na naselenieto na bulgarskoto morsko kraibrezhie prez rusko-turskata voina ot 1828–1829*, „Voennoistoricheski sbornik” 1970, kn. 5, s. 18–38.

⁵ C. Velichi, *Emigrirane to na bulgarite ot Sliven vav Vlachia prez 1830 godina*, [w:] idem, *Stranici ot minaloto na balgarskiya narod*, Sofia 1987, s. 77–111. Tekst stanowi tłumaczenie artykułu Constantina Velichiego, opublikowanego pierwotnie jako: *Emigrarea bulgarilor din Sliven in Tara Românească in anul 1830*, „Romanoslavica” 1964, t. X, s. 289–314. W tekście cytujemy wyłącznie przekład w jęz. bułgarskim. Na temat emigracji ludności w czasie trwania konfliktu *vide*: K. Popek, B. Rusin, *op. cit.*, s. 70–85.

⁶ C. Velichi, *Neizdadeni dokumenti i nyakoi utochnenia vav vrazka s kapitan Georgi Mamarchev Bujuklju*, [w:] idem, *Stranici ot minaloto...*, s. 112–128.

Głównym animatorem działań wyzwolenczych wśród Bułgarów w latach 1829–1830 był „kapitan”⁷ Georgi Mamarczew (1786–1846)⁸. Warto przez chwilę przyjrzeć się bliżej tej postaci, albowiem odegrał on kluczową rolę w przygotowaniach do powstania w okręgu tyrnowskim w 1835 r. Georgi Stojkow Mamarczew pochodził ze wsi Kotel, jednego z najważniejszych ośrodków bułgarskiego odrodzenia narodowego (1762–1878), skąd wywodził się także m.in. jego siostrzeniec, największy rodzimy rewolucjonista i orędownik walki zbrojnej o wyzwolenie Bułgarii spod jarzma tureckiego, Georgi Stojkow Rakowski (1821–1867)⁹. Jeszcze w latach młodzieńczych Mamarczew wyemigrował na Wołoszczyznę, by wkrótce aktywnie włączyć się w działania najdłuższej wojny rosyjsko-tureckiej, toczącej się w latach 1806–1812, i objąć dowództwo jednego z oddziałów ochotniczych. Był to jedynie chrzest bojowy dla młodego Bułgara, który także w kolejnych latach angażował się w walki narodowowyzwolencze innych narodów bałkańskich, uczestnicząc w powstaniu greckim, które wybuchło w 1821 r. Największą jednak sławę przyniósł Mamarczewowi udział w konflikcie rosyjsko-tureckim w latach 1828–1829, kiedy to jako jeden z pierwszych sformował on własny oddział powstańczy¹⁰ (drugim dowódcą był Panajot Fokjano lub Fokjanow), uczestnicząc aktywnie w działaniach zbrojnych wzdłuż linii Dunaju, między miastami Ruscuk (dziś Ruse) i Silistra. Za swoje męstwo otrzymał order i szablę, wysłaną przez cara rosyjskiego Mikołaja I. Po udaremnieniu spisku w 1835 r. Mamarczew został aresztowany, a następnie zesłany, najpierw do miasta Konya w Azji Mniejszej, a wkrótce potem na wyspę Samos, gdzie zmarł w 1846 r.¹¹

⁷ W literaturze nadal dyskusyjną pozostaje kwestia, czy Mamarczew faktycznie posiadał stopień kapitana armii rosyjskiej, czy też był on tak nazywany tylko zwyczajowo, jako dowódca oddziału. Wiadomo, że tego typu nazewnictwo było stosowane również w stosunku do innych bułgarskich dowódców jednostek ochotniczych, nie posiadających formalnie stopnia kapitana, nie tylko w wojnie z lat 1828–1829, ale także w okresie późniejszym, np. w czasie wojny krymskiej (1853–1856).

⁸ Autor artykułu przybliżył sylwetkę Mamarczewa w oddzielnym tekście. *Vide*: B. Rusin, *Georgi Mamarczew – bohater walk o wyzwolenie Bułgarii pierwszej połowy XIX wieku*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2020, t. XXVII, s. 81–96. Artykuł dotyczący „Węlczowej zawery” stanowi poniekąd kontynuację i rozwinięcie jednego z wątków podjętych pobieżnie w tamtym tekście, stąd też niektóre z podawanych tutaj informacji, zarówno co do życiorysu samego Mamarczewa, jak i kwestii samego spisku (s. 91–93 artykułu) mogą się powtarzać. Nieco informacji o Mamarczewie podano również w tomie: K. Popek, B. Rusin, *op. cit.*, *passim*.

⁹ *Vide*: V. Traikov, *Georgi Stoikov Rakovski*, Sofia 1974.

¹⁰ P. Cholov, *Bulgarskite vaorazheni cheti i otryadi prez XIX vek*, Sofia 2003, s. 21–22.

¹¹ Na temat tej postaci najszerszej: K. Vazvazova-Karateodorova, *Kapitan Georgi Mamarchev 1786–1846*, Sofia 1986. Podobnie jak uczestnicy „Węlczowej zawery”, także on stał się

Tytułem wstępu należy poczynić jeszcze kilka uwag historiograficznych. W rodzimym piśmiennictwie historycznym temat sprzysiężenia w Tyrnowie (dziś Wielkie Tyrnowo) pojawił się po raz pierwszy jeszcze w epoce odrodzeniowej, za sprawą Georgiego Rakowskiego i jego poematu *Gorski pytnik* (Leśny wędrowiec)¹². W swoim utworze pomieścił Rakowski pierwsze informacje dotyczące spisku i udziału w nim swojego wuja Georgiego Mamarczewa, który – jak się wydaje – był jego najważniejszym organizatorem. Szereg relacji zachowało się również we wspomnieniach potomków uczestników (przede wszystkim poety Petko Raczewa Sławejkowa, którego ojciec prawdopodobnie też brał udział w przygotowaniach do powstania) lub ludzi mieszkających w mieście w XIX w. Ponowny wzrost zainteresowania tymi wydarzeniami związany był z setną rocznicą udaremnienia powstania, obchodzoną w 1935 r. Obchody uzyskały ogromne wsparcie ze strony państwa bułgarskiego i osobiście króla Borysa III. W Tyrnowie odsłonięto pomnik poświęcony pamięci uczestników i ofiar spisku oraz wydano szereg rocznicowych publikacji w periodykach i zbiór studiów traktujących o tym temacie¹³. Kolejne okrągłe rocznice (w 1975 i 1985 r.) również zostały wsparte przez państwo, a dawna stolica Bułgarii po raz kolejny stała się centrum obchodów, w których wzięły udział nie tylko środowiska akademickie i prasa, ale też m.in. teatry w kilku mniejszych miastach. Po upadku komunizmu w tym kraju temat nieudanego powstania z 1835 r. nadal wzbudza zainteresowanie, czego przykładem są kolejne poświęcone mu publikacje¹⁴.

---

bohaterem utworów literackich. Jednym z nich jest powieść Kamena Kałczewa *Śmiały kapitan*, wydana po raz pierwszy w 1958 r., która doczekała się kilku kolejnych wydań w językach bułgarskim i rosyjskim. *Vide: ibidem*, s. 5.

¹² G. Rakovski, *Gorski patnik*, Novi Sad 1857.

¹³ *Sbornik po sluchai stogodishnina na Zaverata ot 1835 g.*, Sofia 1935. W tomie znalazł się też utwór poetycki Elizawety Bagriany pt. *Poema za velchova zavera* (Poemat o welczowej zaverze), s. 153–157. Warto dodać, że w kolejnych latach również inni literaci publikowali wiersze lub powieści poświęcone tematowi spisku z 1835 r. *Vide: N. Zidarov, Velchova zavera*, [w:] *Hiliyada i trista proleti. Stihove za deca i junoshi*, Sofia 1980, s. 59–60; V. Nachev, *Velchova zavera*, Sofia 1976. Cyt. za: N. Zhechev, *Velchovata zavera 1835. Istroicheski ocherk*, Sofia 1985, s. 77–85. Bardziej kompletną listę utworów poetyckich, pieśni oraz przekazów zachowanych w rodzimym folklorze podał w swoim opracowaniu Iwan Radew. *Vide: Bulgarskoto vastanie ot 1835 g. (Velchovata zavera). Materiali i dokumenti*, sast. i red. I. Radew, Veliko Tarnovo 2000, s. 241–261.

¹⁴ Przeglądu dotychczasowego dorobku historiografii bułgarskiej poświęconej „Welczowej zaverze” dokonała w swoim tekście badaczka Wania Raczewa, za którą autor podaje informacje cytowane w tym akapicie. *Vide: V. Racheva, Velchovata zavera (1835 g.) v ogledaloto na bulgarskata istoriopsis*, [w:] *Predizvikatelstvata na promiyanata. Nacionalna nauchna konferenciya, Sofia, 10–11 noemvri 2004*, red. I. Baeva, P. Mitev, Sofia 2006, s. 149–159.

(także internetowe), z których część jest również cytowana w niniejszym artykule¹⁵. W historiografii polskiej temat ten był dotychczas jedynie wzmiankowany¹⁶.

Trudno jednoznacznie określić, w którym momencie doszło do uformowania się grupy przygotowującej powstanie w okręgu tyrnowskim. Niektórzy badacze wiążą jej początki z przybyciem Mamarczewa wraz z rodziną do Silistry w 1831 r.¹⁷, po zwolnieniu go z aresztu w Bukareszcie. W tym momencie to naddunajskie miasto było ciągle okupowane przez wojska rosyjskie, które wycofały się dopiero po wypłaceniu przez Wysoką Portę kontrybucji (kilka razy zmniejszanej) określonej w traktacie adrianopolskim, co nastąpiło ostatecznie w 1836 r. Wiadomo, że tuż po swoim przybyciu do miasta Mamarczew nawiązał kontakt z dawnymi współpracownikami, do Silistry ściągali stopniowo także byli ochotnicy, którzy po wojnie 1828–1829 udali się na emigrację. Byli wśród nich między innymi Ilija Złatew, Rado Petrowicz, Janko Nikołajewicz, Dimityr Mirow, Marin Petrowicz i Petyr Nikołajewicz. Ten ostatni pod koniec 1832 lub na początku 1833 r. powołał do życia grupę, która zajęła się zbieraniem broni i amunicji, a także zorganizowała dwa składy broni – podstawowy we wsi Almalija oraz zapasowy we wsi Karaorman (dziś Stracimir), niedaleko od miasta¹⁸. Tymczasem Mamarczew zajął się organizowaniem sieci komórek powstańczych, szukając ochotników do walki w różnych regionach kraju. Zadanie to ułatwiała mu profesja kupca, wymagająca częstych podróży i nawiązywania wielu kontaktów, potencjalnie cennych dla członków „zawery”. W swoich objazdach miał dotrzeć Mamarczew również do Serbii, co wzbudziło niepokój władz tureckich, obawiających się ponownego wzrostu nastrojów buntowniczych w rejonach północno-zachodnich imperium, a nawet potajemnego wspierania przez rząd w Belgradzie przygotowywanego zrywu. Bezpośrednich związków między podróżami Mamarczewa a środowiskami serbskimi lub emigrantów bułgarskich w tym kraju nie udało się jednak ustalić¹⁹.

¹⁵ Ostatnia okrągła (już 185.) rocznica miała miejsce w 2020 r. W związku z tym pojawiły się kolejne teksty poświęcone tej tematyce. *Vide*: D. Coneva, *Velchovata zavera, 1835 g. – sazakliyatieto na osvobozhdenie na Tarnovo i za bulgarski kniaz*, <https://stornik.org/istorii/velchovata-zavera-1835/> (dostęp: 2 IV 2024).

¹⁶ T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Warszawa 1988, s. 143; A. Zawilski, *Bułgaria trzynastu wieków*, Warszawa 1979, s. 76; idem, *O wolność Bułgarii*, Warszawa 1979, s. 37–39.

¹⁷ P. Petkov, *Kapitan Georgi Mamarchev i Bulgarskata zavera ot 1835 g.*, [w:] idem, *Istoriyata kato polifonia. Izsledvaniya po nova istoria na Bulgaria (ot bulgarskata zavera 1835 do kraio-vskiya dogovor 1940 g.)*, Veliko Tarnovo 2005, s. 22.

¹⁸ H. Temelski, *Velchovata zavera*, „Voennioistoricheski sbornik” 1985, kn. 6, s. 5.

¹⁹ I. Grek, N. Chervenkov, *Kam istoriyata na vaorazhenoto vastanie v Bulgaria prez parvata polovina na 30-te godini na XIX vek*, „Vekove” 1985, kn. 1, s. 42–43.

Wybór Tyrnowa na centrum organizowanego powstania również nie był przypadkowy. Począwszy od drugiej połowy XVIII w., miasto i cały okręg zaczęły się szybko rozwijać ekonomicznie, pojawiły się zupełnie nowe gałęzie przemysłu, które pozwoliły miejscowym elitom na stopniowe zdobywanie dominującej pozycji i przekształcenie Tyrnowa w ważny ośrodek administracyjny i gospodarczy na ziemiach bułgarskich. Rozwojowi okręgu sprzyjał też rozkwit handlu, pozwalający lokalnym kupcom nawiązać kontakty z wieloma krajami ówczesnej Europy oraz wykształcić się grupie bogatych przedsiębiorców, których wpływy miały sięgać aż do Konstantynopola. Należy od razu dopowiedzieć, że w ślad za rozwojem ekonomicznym i wzrostem zamożności mieszkańców Tyrnowa i okolic podwyższeniu uległ również poziom świadomości narodowej oraz wzrosło zainteresowanie nauką i rozwojem duchowym. Wyrażało się ono między innymi w narastającym konflikcie z ludnością grecką, dominującą w mieście do końca XVIII w. Konflikt ów oprócz spraw religijnych dotyczył też niezgody miejscowych na przykłady grekomanii, np. zmiany nazwisk na greckie (jako wcześniej jedynej możliwości awansu społecznego) oraz dominującej roli pisma greckiego w księgach cerkiewnych i oficjalnej dokumentacji miejskiej²⁰. Nie bez znaczenia były także tradycje powstańcze Tyrnowa i całego okręgu tyrnowskiego²¹.

Spośród grupy bogatych kupców wyróżniała się postać Wełczo Atanasowa „Dzamdżijaty” („Szklarza”), będącego jednym z głównych organizatorów powstania, od którego imienia przejęła ona później swoją nazwę – określenie „Wełczowa zawera” można przetłumaczyć na język polski jako spisek lub sprzysiężenie Wełcza²². Wełczo Atanasow przyszedł na świat we wsi Kilifarewo w drugiej połowie XVIII w. Jeszcze w latach młodości wyjechał do Tyrnowa, gdzie podjął naukę w szkole kilijnej. Ze względu na konflikt z jedną z wpływowych rodzin tureckich zmuszony był opuścić miasto i udać się na Wołoszczyznę. Tutaj, po krótkim pobycie w Bukareszcie, przeniósł się do Braszowa, gdzie podjął się pracy w handlu. Pracowitość i niewątpliwe talenty Atanasowa pozwoliły mu zgromadzić spory majątek, m.in. dzięki otwartemu nieco później własnemu sklepowi w Budapeszcie. Wkrótce potem, kierując się też względami uczuciowymi w stosunku do ojczyzny, Wełczo Atanasow powrócił w rodzinne strony, stając się jednym z najznamienitszych kupców w rejonie tyrnowskim. Jego działalność nie ograniczała się bynajmniej do

²⁰ N. Danova, *Kam istoriyata na tarnovskata gradska obshtina prez Vazrazhdaneto*, „Istoričeski Pregled” 1980, kn. 1, s. 106–124.

²¹ V. Zlatarski, *Tarnovskite vastania i opiti za vastania predi Velchovata zavera*, [w:] *Sbornik po sluchai...*, s. 3–16; G. Pletniov, *Uchastie na naselenieto ot Turnovo v nacionalnoosvoboditelnite borbi do 1862 g.*, [w:] *Veliko Turnovo prez vekovete*, red. D. Kioseva, Sofia 1982, s. 181–198.

²² H. Temelski, *op. cit.*, s. 5–6.

aktywności w dziedzinie handlu, świadomy wagi wykształcenia i nauki w rozwoju ludności bułgarskiej wystarał się o otwarcie szkoły kilijnej w swoim własnym domu, co nastąpiło w 1822 r. Za sprawą rozległej sieci kontaktów Atanasow mógł również sprowadzać na ziemie bułgarskie książki zza granicy (przede wszystkim z Kijowa i Moskwy), zaopatrując okoliczne monastypy. Dzięki tej aktywności zyskał sobie miano jednego z pierwszych księgarzy tyrnowskich²³.

Nie sposób pominąć również roli monastyrów i prawosławnych duchownych, którzy w znacznej większości wsparli organizowane powstanie. Pierwszoplanową rolę w tych działaniach odegrali ojciec Zotik – igumen w monasterze preobrażeńskim, oraz ojciec Siergiej z monastynu płakowskiego. Zotik lata młodości spędził na Wołoszczyźnie i górze Atos, gdzie pobierał nauki, po czym powrócił na ziemie rodzime. Niezadowolony z dominującej pozycji języka greckiego w Tyrnowie i okolicach założył jedną z pierwszych szkół bułgarskich w mieście, chcąc przeciwdziałać procesom wynaradawiania swoich rodaków. Pierwsze wysiłki zakończyły się niepowodzeniem, jednak Zotik nadal kontynuował działania w dziedzinie edukacji, podejmując się również zadania przywrócenia świetności monastynu preobrażeńskiego, podupadającego jeszcze od czasów buntów kyrdżalich na przełomie XVIII i XIX w.²⁴ Jako igumen monastynu zezwalał na organizowanie spotkań spiskowców na jego terenie, również biorąc w nich udział oraz podtrzymując kontakty ze wszystkimi liderami spisku. To stąd miała też wyruszyć część oddziałów powstańczych w celu opanowania Tyrnowa. Po udaremnieniu powstania Zotik nadal pełnił posługę duchowną. Zmarł na dżumę w 1837 r.²⁵ Zdecydowanie mniej informacji posiadamy na temat drugiego z duchownych-liderów „zawery” ojca Siergieja, który – wedle przekazów – w młodości, zanim wstąpił do klasztoru, prowadził dość awanturniczy żywot. Funkcję igumena monastynu płakowskiego pełnił przez prawie 30 lat, rezygnując z obowiązków latem 1832 r. Oficjalnym powodem miał być podeszły wiek Siergieja, wskazuje się jednak, że prawdziwym motywem jego decyzji była chęć głębszego zaangażowania się w przygotowania do powstania. I faktycznie monaster płakowski stał się jednym z głównych centrów organizowanego ruchu, to tu – podobnie jak w innych miejscach kultu – spotykali się spiskowcy, stąd wreszcie miał wyruszyć oddział powstańczy pod dowództwem Mamarczewa. Po ujawnieniu spisku Siergieja pojmano i w czasie przesłuchań poddano ciężkim torturom

²³ I. Dzhamdzhiev, *Diado Velcho i zaverata mu*, [w:] *Sbornik po sluchai...*, s. 102–110.

²⁴ *Vide*: V. Mutaftchieva, A. Vianu, *Feodalnite razmirici v severna Bulgaria v kraiya na XVIII i nachaloto na XIX v. i tyahnoto otrazhenie vav Vlachia*, [w:] *Bulgaro-rumanski vrazki i ot-noshenia prez vekovete*, t. I, red. D. Angelov i dr., Sofia 1956, s. 193–252; Sht. Atanasov, *Selskite vastania v Bulgaria kam kraiya na XVIII v. i sazhdavaneto na bulgarskata zemskava voiska*, Sofia 1958, s. 20–153.

²⁵ *Bulgarskoto vastanie ot 1835 g. ...*, s. 189–199.

(przypalanie, wbijanie igieł pod paznokcie, a wreszcie oślepienie), po czym przeniesiono na duchowe wygnanie do jednego z monasterów w okręgu tyrnowskim, gdzie zmarł w wyniku odniesionych ran w 1836 r.²⁶ Prócz tych dwóch z „zawerą” związane były również inne monastery, między innymi petropawłowski, arbanaski i sokolski, które były nie tylko miejscem spotkań uczestników przysiężenia, ale też umożliwiały propagowanie idei walki o niepodległość. Wiadomo, że to właśnie w czasie dużych świąt religijnych przylączało się do spisku najwięcej chętnych, którzy też w tych miejscach składali zazwyczaj przysięgę dochowania wierności i tajemnicy²⁷.

Plan działania został przygotowany przez Mamarczewa i składał się z kilku etapów. W pierwszej fazie przewidywano skoncentrowanie grup ochotników w monasterach w okolicach Tyrnowa, a następnie podjęcie marszu w stronę miasta. Celem było zdobycie kontroli nad tym ośrodkiem i odizolowanie władz tureckich oraz przejście składów broni, nie wszyscy bowiem powstańcy od początku działań byli w nią zaopatrzeni. Następnie miano udać się na wzgórze Carewec, gdzie zawieszony zostać miał sztandar powstańczy i gdzie miano ogłosić niepodległość państwa bułgarskiego. Nowym władcą (w literaturze spotykamy się z tytułem księcia bądź burmistrza) miał zostać Welczo Atanasow Dżamdżijata, którego wpływy miały się stopniowo poszerzać wraz z zajmowaniem kolejnych terytoriów przez wojska powstańcze. Spiskowcom z innych miast (np. z Eleny) wyznaczono zadanie opanowania i umocnienia przejść górskich w paśmie Starej Płaniny, w celu kontrolowania ruchu między północną i południową częścią ziem bułgarskich. Nieco problematyczna pozostaje rola, jaką w tych działaniach miał odegrać mistrz budowlany Dymityr Sofijalijata ze swoimi około 2000 robotników. Według jednej z wersji po przybyciu do Warny (gdzie mieli zająć się odbudowaniem fortyfikacji twierdzy zniszczonych podczas działań wojennych w 1828 r.) ich zadaniem było opanowanie magazynów broni, a następnie podjęcie marszu trudno dostępnymi drogami góorskimi na zachód, w celu połączenia się z oddziałami Mamarczewa operującymi w rejonie Tyrnowa i okolic. Niektórzy autorzy twierdzą jednak, że ochotnicy zebrani przez Dymityra Sofijalijatę mieli wziąć udział w walkach w okręgu tyrnowskim, wzmacniając siły Mamarczewa w pierwszym etapie powstania²⁸. Wejście grupy powstańców na czele z Welczo Atanasowem na wzgórze Carewec miało wymiar symboliczny, bowiem to w tym miejscu znajdowała się ostatnia stolica państwa przed jego upadkiem pod koniec XIV w. Aktem tym powstańcy chcieli nawiązać do braci Piotra i Asena, którzy w 1185 r. w Tyrnowie ogłosili powstanie przeciwko

²⁶ *Ibidem*, s. 206–209.

²⁷ H. Temelski, *op. cit.*, s. 15.

²⁸ N. Zhechev, *op. cit.*, s. 45–47; H. Temelski, *op. cit.*, s. 16.

Bizancjum, doprowadzając do utworzenia tzw. drugiego państwa bułgarskiego, na czele którego stanęła dynastia Asenowiczów²⁹. Liczono na pobudzenie mas ludowych i ich przyłączenie się do oddziałów powstańczych³⁰.

Nie zaniedbywano także zajęć praktycznych. Przyszli powstańcy spotykali się w miejscach oddalonych lub na obrzeżach miast i wsi (np. w młynach), aby trenować strzelanie oraz wykonywać ćwiczenia fizyczne. Spotykano się także w domach prywatnych lub w szkołach na dyskusje i wspólne śpiewanie pieśni patriotycznych. Niekiedy, jak np. w mieście Elena i okolicach, konspiratorzy byli podzieleni na kilka grup, z których każda spotykała się oddzielnie, co w przypadku zdemaskowania jednej z nich pozwoliłoby nadal funkcjonować pozostałym. Wiadomo też, że na takie spotkania przybywali liderzy sprzysiężenia, np. 8/20 września 1834 r. w tym samym rejonie odbyła się narada, w której wzięli udział Welczo Atanasow, ojciec Zotik oraz inny z liderów spiskowców z Tyrnowa Koljo Gajtandżijata³¹. Przewidywano utworzenie aż 100 grup bojowych, z których każda miała składać się z co najmniej 100 powstańców. Dodatkowo w rejonie centrum powstańczego utworzona miała zostać armia składająca się z 10 000 żołnierzy, liczone na wsparcie ze strony ludności cywilnej dla tak wielkiej siły zbrojnej. W początkowym etapie nie wszyscy powstańcy byli uzbrojeni, brakujący oręż planowano pozyskać, przejmując składy tureckie. Rzemieślnikom zlecono też wykonanie pozłacanych krzyżyków, które walczący mieli przypiąć do odzieży oraz 100 dużych pozłacanych krzyży, które miano następnie naszyć na kawałki czerwonego materiału, tworząc w ten sposób sztandary powstańcze³².

Wybuch powstania zaplanowano na wiosnę 1835 r. Spośród kilku co najmniej wersji, funkcjonujących dzięki różnego rodzaju zachowanym przekazom, ustalającym datę początkową planowanego zrywu między końcem marca a początkiem maja tego roku, najbardziej prawdopodobna wydaje się ta mówiąca, że powstanie miało wybuchnąć w Wielkanoc, czyli dokładnie 7/19 kwietnia 1835 r. Podobnie jak w latach wcześniejszych spiskowcy chcieli zgromadzić się w okolicach Tyrnowa w większej liczbie, oficjalnie uczestnicząc w obchodach religijnych z okazji Zmartwychwstania Pańskiego. Wersję tę potwierdza również relacja samego Georgiego Mamarczewa z rozmowy z ambasadorem rosyjskim w Konstantynopolu już po osądzeniu spiskowców i wykonaniu na nich wyroków śmierci, z której wynika, że dotarł on do Górnej Orjachowicy w piątek 5/17 kwietnia, po czym udał się do monasteru płakowskiego. Tam doszło do ostatniego spotkania z przywódcami

²⁹ Vide: I. Bozhilov, V. Gjuzelew, *Istoriya na srednovekovna Bulgaria VII–XIV vek*, Sofia 1999, s. 421–440; T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 78–87.

³⁰ H. Temelski, *op. cit.*, s. 16.

³¹ *Bulgarskoto vastanie ot 1835 g.* ..., s. 175–176.

³² H. Temelski, *op. cit.*, s. 14–15; B. Rusin, *op. cit.*, s. 92.

spisku z Tyrnowa, którzy następnie wrócili do miasta, Mamarczew natomiast miał spędzić noc w monasterze. Oficjalnym powodem jego podróży miała być odmowa wydania mu paszportu rosyjskiego przez lokalne władze, dlatego postanowił udać się do stolicy imperium, by tam ubiegać się o rekompensatę za koszty poniesione w wojnie lat 1828–1829. W tym samym mniej więcej czasie naddunajską twierdzę w Silistrze opuściła też grupa Petyra Nikołajewa i udała się w kierunku wsi Ałmalija, gdzie, jak powiedzieliśmy wyżej, znajdował się jeden z powstańczych składów broni. Grupa ta nie weszła ostatecznie w kontakt z powstańcami z Tyrnowa, krążąc po ziemiach bułgarskich przez kolejnych kilka miesięcy aż do schwytania ich przez Rosjan³³.

Pierwszych aresztowań spiskowców dokonano we wtorek 9/21 kwietnia. Nocą z 9/21 na 10/22 kwietnia do monastynu plakowskiego przybył oddział turecki w celu aresztowania głównego przywódcy powstania Georgiego Mamarczewa. Zaskoczeni ochotnicy podjęli walkę, jednak wobec przeważających sił w krótkim czasie zostali pokonani lub wycofali się. Próbę ucieczki podjęła czeta pod dowództwem Iwana Awramskiego, która jednak została doścignięta i pobita przez Turków w pobliżu wsi Wojneża. W walkach poległo ponoć aż 300 powstańców, samego dowódcę aresztowano, a następnie zesłano do twierdzy Diarbekir w Azji Mniejszej³⁴.

Po udaremnieniu spisku i pierwszych aresztowaniach władze tureckie w szybkim tempie zorganizowały doraźny sąd, który miał zająć się ukaraniem winnych. Celem miejscowej administracji była nie tyle zemsta na uczestnikach tajnego porozumienia, co wywołanie strachu wśród ludności miejscowej, po to by skutecznie zapobiec ewentualnym próbom wzniecenia spontanicznych rozruchów w obronie

³³ N. Zhechev, *op. cit.*, s. 52–55; I. Grek, N. Chervenkov, *op. cit.*, s. 42–44; H. Temelski, *op. cit.*, s. 18. Brak bezpośrednich dowodów, że oddział Petyra Nikołajewicza był zaangażowany w „Wełczową zawerę” i że miał wziąć udział w przygotowywanym powstaniu. Wiadomo natomiast, że po wyjściu na ziemie tureckie, w okresie od marca do lipca 1835 r., oddział krążył po ziemiach bułgarskich, obchodząc przede wszystkim rejon działań wojny lat 1828–1829 – Sliwen, Jamboł, Nowy Pazar, Szumłę (dziś Szumen) oraz inne miejscowości. Poszukiwani przez Turków postanowili przejść z powrotem na Wołoszczyznę, jednak zostali aresztowani i uwięzieni przez ciągle przebywających w Silistrze Rosjan. Obawiając się oddania ich w ręce tureckie, postanowiono zabrać ich ze sobą w chwili opuszczania twierdzy w następnym roku. Po przeniesieniu do kolejnego więzienia podjęli oni próbę ucieczki, która częściowo zakończyła się sukcesem. Petyra Nikołajewicza schwytano i wraz z dwoma braćmi zesłano na Syberię w 1837 r. W czasie swoich działań na ziemiach bułgarskich oddział zabił w sumie ośmiu Turków, tłumacząc to w czasie przesłuchań koniecznością ochrony ludności cywilnej przed nadużyciami z ich strony. *Vide*: I. Grek, *Bułgarskite dobrovolci (volonteri) ot 1828–1829 godina*, „Vekove” 1975, kn. 5, s. 8–20. *Cf.* także: B. Rusin, *op. cit.*, s. 93.

³⁴ H. Temelski, *op. cit.*, s. 19.

oskarżonych, którzy byli dobrze znani w Tyrnovie i całym regionie. W czasie przesłuchań, podobnie jak w momencie aresztowania, byli oni poddawani nieludzkim nieraz torturom w celu uzyskania zeznań obciążających innych i ujawnienia nazwisk kolejnych, nieznanych władzom uczestników spisku. Z zachowanych relacji i interpretacji historyków wynika, że spiskowcy mieli zachować tajemnicę w czasie przesłuchań, ratując w ten sposób życie i zdrowie nieznanych jeszcze władzom mieszkańców Tyrnowa oraz innych miast i wsi. Po krótkim procesie wyrok śmierci przez powieszenie usłyszeli: Welczo Atanasow, Jordan Bradata (jeden z przywódców „zawery” w mieście Elena), Dimityr Sofijalijata oraz Koljo Gajtandzijata. Ich zwłoki wywieszono na widok publiczny przy drogach wjazdowych do Tyrnowa. Inny z liderów spisku Iwanaki Kiurkczijata (w innym miejscu podano nazwisko Jonkow³⁵) został odesłany do Widynia na przesłuchanie przez miejscowego paszę, a następnie powieszony w mieście Łowecz. Dopiero w tym momencie poinformowano władze tureckie w Konstantynopolu o odkryciu przygotowań do powstania³⁶.

Wedle wszelkiego prawdopodobieństwa zdrady uczestników „zawery” dokonał mieszkaniec Eleny Jordan Kisjow (zwany też Jordanem Czorbadžą), spokrewniony z jednym z jej liderów Jordanem Bradatą. Informacje o spotkaniu kilku przedstawicieli spisku z Georgim Mamarczewem (prawdopodobnie na kilka dni przed jego przybyciem do monasteru płakowskiego 5/17 kwietnia) przekazał mu jego brat Milan, który tym samym pośrednio też zdradził konspiratorów. Jordan Kisjow, nie tracąc czasu, udał się do Tyrnowa, gdzie poinformował władze tureckie oraz metropolitę tyrnowskiego Ilariona o całym zdarzeniu i o przygotowaniach do powstania³⁷. Za swój czyn otrzymał od Turków pewną sumę pieniędzy, order oraz zwolnienie z płacenia szeregu podatków. Wkrótce jednak Kisjow miał zrozumieć swój błąd. Jeszcze w 1836 r. udał się do monasteru rylskiego, przekazując na jego rzecz pieniądze, dwie ikony oraz dwa egzemplarze żywotu Iwana Rylskiego „dla odkupienia swojej duszy” (taki zapis widnieje w księgach klasztornych). Wedle zachowanych przekazów miał umrzeć w biedzie, okradziony przez własną córkę³⁸.

Problematiczna pozostaje rola, jaką w tych wydarzeniach odegrał władzyka Ilarion. Wedle niektórych relacji to właśnie on miał przekazać stronie tureckiej informacje o przygotowaniach do powstania, a następnie znalazł się w składzie pięcioosobowego sądu doraźnego, powołanego w celu wydania wyroku na spiskowców. Wersja o zdradzie Ilariona została jednak obalona, podkreślono zresztą przy okazji, że od dłuższego czasu musiał on wiedzieć o spotkaniach odbywających się

³⁵ G. Pletniow, *op. cit.*, s. 187.

³⁶ N. Zhechev, *op. cit.*, s. 56–61.

³⁷ A.P. Stoilov, *Krayat na Velchovata zavera*, „Spisanie na BAN” 1923, t. XXVI, s. 124–125.

³⁸ H. Temelski, *op. cit.*, s. 20–21; I. Grek, N. Chervenkov, *op. cit.*, s. 44–45.

na terenie monasterów i już wcześniej mógł z łatwością przekazać te informacje. Poza tym, to właśnie Ilarion wydał decyzję o mianowaniu Maksima igumenem monasteru płakowskiego³⁹, ułatwiając tym samym zaangażowanie się Siergieja w przygotowywanie do powstania. Wreszcie to on miał uratować przed śmiercią jednego ze świeckich uczestników sprzysiężenia – nauczyciela Andona Nikopita⁴⁰. Pomimo jego greckiego pochodzenia, na stosunku Ilariona do spisku i jego uczestników miała zaważyć przede wszystkim głęboka wdzięczność dla narodu bułgarskiego za jego wsparcie i udział w walkach o wyzwolenie Grecji w latach 1821–1828⁴¹. Wydaje się, że podejrzewania wobec metropolity o zdradę uczestników „zawery” były elementem czarnej legendy duchowieństwa greckiego, budowanej konsekwentnie przez działaczy bułgarskich w XIX w., między innymi przez Georgiego Rakowskiego. To właśnie on oskarżał Ilariona o przekazanie informacji stronie tureckiej, duchownemu przypisywano też inne „grzechy” wobec Bułgarów, które ostatecznie również okazały się nieprawdą⁴².

Spośród wszystkich oskarżonych tylko kilku udało się przeżyć okres działania doraźnego sądu tureckiego. Byli wśród nich przede wszystkim duchowni bułgarscy, na czele z jednym z najbardziej zaangażowanych w przygotowywany zryw ojcem Zotikiem i ojcem Siergiejem. Siergiej co prawda zmarł rok później w wyniku odniesionych ran, niemniej w jego uratowaniu przed śmiercią w czasie przesłuchań rolę miał odegrać władca Ilarion. Oszczędzono także między innymi igumena Maksima (następcę Siergieja w monasterze płakowskim), popa Iwana Szarankowa, ojca Teodosija (igumena monasteru kapinowskiego, przeniesionego razem z ojcem Siergiejem po odkryciu „zawery”). Jak sugerują niektórzy autorzy, władze tureckie zachowały ich przy życiu w obawie, że ewentualne egzekucje doprowadziłyby w krótkiej perspektywie do mitologizacji ich roli jako męczenników za wiarę i wyzwolenie Bułgarii, czego starano się za wszelką cenę uniknąć⁴³.

³⁹ *Bułgarskoto vastanie ot 1835 g. ...*, s. 208.

⁴⁰ Ilarion uczestniczył w przesłuchaniach Andona Nikopita i miał bagatelizować jego słowa, kiedy ten zaczął zdradzać tajemnice „zawery”, twierdząc, że w wyniku tortur stracił on rozum. *Vide*: I. Radev, *Andon Nikopit i uchastieto mu vav vazrozhdenskiya proces*, „Istoriczeski Pregled” 1991, kn. 8, s. 77.

⁴¹ H. Temelski, *op. cit.*, s. 17–18. Na temat zaangażowania Bułgarów w te wydarzenia pisali już szeroko historycy bułgarscy. *Vide*: N. Todorov, V. Traikov, *Grackoto vastanie ot 1821–1829 g. i bulgarite*, „Istoriczeski Pregled” 1971, kn. 2, s. 3–34; N. Todorov, *Filiki eteria i bulgarite*, Sofia 1965. Na uwagę zasługuje tutaj monumentalna praca: N. Todorov, V. Traikov, *Bulgari uchastnici v borbite za osvobozhdenieto na Garciya 1821–1828*, Sofia 1971.

⁴² A.P. Stoilov, *op. cit.*, s. 126–127.

⁴³ *Bułgarskoto vastanie ot 1835 g. ...*, s. 196–197.

Spośród schwytanych prócz grupy duchownych oszczędzono – jak się wydaje – tylko dwóch świeckich uczestników „zawery” – Georgiego Mamarczewa, który uzyskał wsparcie dyplomacji rosyjskiej⁴⁴, oraz nauczyciela języka greckiego z Tyrnowa Andona Nikopita. Odpowiedź na pytanie, dlaczego to właśnie on uniknął kary śmierci przez powieszenie pozostaje do dziś kwestią nierozstrzygniętą. Wedle zachowanych przekazów w czasie tortur Nikopit miał w pewnym momencie zacząć udzielać informacji o działaniach spiskowców, robiąc to jednak w taki sposób, aby nie zdradzić swoich współpracowników, a jednocześnie wystarcą się o zmniejszenie kary, bowiem udzielenie dodatkowych informacji miało być potraktowane przez Turków jako okoliczność łagodząca. Podobnie w czasie przesłuchań Georgi Mamarczew miał umniejszać rolę nauczyciela z Tyrnowa⁴⁵, który uważany jest za jednego z najważniejszych uczestników spisku. Po zapadnięciu wyroku skazującego Nikopita wraz z Mamarczewem odesłano najpierw do Widynia, a następnie do stolicy imperium osmańskiego, gdzie zostali postawieni przed obliczem sułtana Mahmuda II. Wkrótce potem Mamarczew został zesłany do miasta Konya, a Nikopit przebywał przez bliżej nieokreślony czas w więzieniu w Konstantynopolu, z którego został zwolniony po interwencji patriarchatu. Przez następne ponad 20 lat był Nikopit nauczycielem w jednej ze szkół greckich w stolicy imperium, po czym powrócił na ziemię bułgarskie⁴⁶.

Udaremnienie powstania i krwawe rozprawienie się z jego głównymi przywódcami doprowadziły do zaniku dążeń narodowowyzwoleńczych wśród Bułgarów na dłuższy czas. Według niektórych badaczy o zasadniczym braku poważniejszych prób walki o wyzwolenie ziem bułgarskich można mówić nawet do 1850 r., kiedy to wybuchło powstanie na północno-zachodnich krańcach imperium osmańskiego⁴⁷. Cios zadany przez władze tureckie był tak silny, że punkt ciężkości całego ruchu przeniesiono na prowadzenie legalnej akcji o uniezależnienie się cerkwi prawosławnej.

⁴⁴ W niektórych opracowaniach można spotkać się ze stwierdzeniem, że Mamarczewa oszczędzono ze względu na fakt, że był obywatelem Rosji. Wiadomo jednak, że nigdy nie był on poddanym rosyjskim, a podjęcie obrony jego osoby przez dyplomatów carskich było uwarunkowane względami politycznymi. *Vide*: I. Grek, N. Chervenkov, *op. cit.*, s. 46.

⁴⁵ Wedle jednej z zachowanych wersji Mamarczew miał twierdzić, że Nikopit jest jego ordynansem. *Vide*: H. Temelski, *op. cit.*, s. 20.

⁴⁶ I. Boyadzhiev, *Edin ot rakovoditelite na velchovata zavera*, „Istoricheski Pregled” 1978, kn. 6, s. 99–102. W czasie swojego pobytu w stolicy imperium Andon Nikopit napisał także trzy książki o charakterze pedagogicznym, powracając na ziemię bułgarskie już po zakończeniu wojny krymskiej (1853–1856). Nadal wykonywał obowiązki nauczyciela w Tyrnowie (dziś Wielkie Tyrnowo) i Górnej Orjachowicy, porzucając stopniowo język grecki na rzecz nauczania wyłącznie języka bułgarskiego. Nie jest znana data jego śmierci. *Vide*: I. Radev, *op. cit.*, s. 75–81.

⁴⁷ *Vide*: S. Dimitrov, *Vastanieto ot 1850 godina v Bulgaria*, Sofia 1972.

Także wprowadzenie reform tzw. tanzimatu pod koniec lat trzydziestych XIX w. miało odciągnąć część działaczy bułgarskich od potencjalnych powstań, stwarzając w zamian iluzję nadziei na uzyskanie pewnego rodzaju ustępstw i praw ze strony Wysokiej Porty w sposób pokojowy⁴⁸.

Jeden z badaczy tego tematu Petko Petkow sugeruje w swoim tekście, że w zasadzie to właśnie „Wełczowa zavera” stanowiła pierwszy samodzielny przejaw działań narodowowyzwoleńczych Bułgarów w XIX w. Jego zdaniem nie można tak traktować działalności politycznej Sofroniusza Wraczańskiego i skupionego wokół niego kręgu emigrantów w Bukareszcie w trakcie wojny rosyjsko-tureckiej 1806–1812⁴⁹ ani też działań Bułgarów podczas kolejnego konfliktu zbrojnego między tymi państwami w latach 1828–1829. Petkow wskazuje, że w obu przypadkach wzrost aktywności Bułgarów związany był z bieżącą koniunkturą międzynarodową i sytuacją konfliktu między mocarstwami, a podjęta przez nich akcja polityczna zależna była od strony silniejszej w tym układzie, w tym wypadku od założeń i celów polityki rosyjskiej. Także lansowana przez Sofroniusza idea autonomii politycznej, zamiast pełnej niepodległości, przeczy nazywaniu wcześniejszych ruchów narodowowyzwoleńczymi. Zdaniem badacza to właśnie sprzysiężenie elity bułgarskiej w 1835 r. należy uznać za pierwszy samodzielny, niezależny od czynników zewnętrznych przejaw aktywności politycznej i wojskowej Bułgarów w XIX w. Petkow wskazuje, że powstanie zostało w całości zorganizowane przez siły własne narodu, przy wypracowaniu własnego planu działania (na bazie planu Mamarczewa z początku 1830 r.) wraz z określeniem ostatecznego celu politycznego, jakim było odzyskanie niepodległości. Stąd też proponuje on zmianę przyjętego w historiografii określenia „Wełczowa zavera” na „bułgarską zaverę”, bardziej jego zdaniem odpowiadającą charakterowi ruchu, obejmującego swoim zasięgiem znaczną część północnych ziem bułgarskich⁵⁰. Oczywiście do kolejnych wystąpień przeciwko władzom tureckim ciągle dochodziło, niemniej ich celem nie było wyzwolenie ziem rodzimych, a wyrażenie sprzeciwu wobec porządków agrarnych panujących na ziemiach

⁴⁸ P. Petkov, *Bułgarskata zavera ot 1835 godina – parva proyava na nacionalnoosvoboditelnoto dvizhenie prez XIX vek*, „Istorichesko Badeshte” 2015, br. 1–2, s. 186–187. Według niektórych badaczy „Wełczowa zavera” była jednym z czynników, które przyspieszyły wprowadzenie w Turcji reform tanzimatu. *Vide*: N. Zhechev, *op. cit.*, s. 66.

⁴⁹ Na ten temat *vide*: S. Doinov, *Bułgarskoto nacionalno-osvoboditelno dvizhenie 1800–1812*, Sofia 1979, s. 112–158; V.D. Konobeev, *Bułgarskoto nacionalnoosvoboditelno dvizhenie. Ideologiya, programa, razvitie*, Sofia 1972, s. 79–179; V. Zlatarski, *Politicheska rolya na Sofronii Vrachanski prez rusko-turskata voina 1806–1812 g.*, „Godishnik na Sofiiskiia Universitet. Istoricheski Fakultet” 1923, god. XIX, kn. 3, s. 1–85.

⁵⁰ P. Petkov, *Bułgarskata zavera...*, s. 177–187. Podobnie w innym cytowanym tutaj artykule P. Petkova (*Kapitan Georgi Mamarchev i Bułgarskata..., passim*) mowa jest o „bułgarskiej zaverze”.

północno-zachodnich. Do pierwszego buntu doszło jeszcze w 1836 r.⁵¹ Sama zaś ludność z Tyrnowa i okolic włączyła się ponownie w walki narodowowyzwoleńcze w okresie wojny krymskiej (1853–1856)⁵².

Pomimo że Rosja zasadniczo nie wspierała przygotowań Bułgarów do powstania, co było zgodne z linią dyplomacji carskiej po podpisaniu traktatu w Adrianopolu, okres po 1829 r. stanowił czas wzmożonego zainteresowania elit rosyjskich ziemiami na południe od Dunaju. Tereny te odwiedzali rosyjscy uczeni, pisarze i różni działacze społeczni, na czele ze sławistą i etnografem Jurijem Wenelinem, popularyzując później w swoim kraju informacje o historii Bułgarii i życiu codziennym tutejszej ludności. To dzięki ich aktywności doszło do umocnienia bułgarsko-rosyjskich więzów kulturalnych, pomimo istniejących różnic w formułowanych koncepcjach politycznych w latach trzydziestych i czterdziestych XIX w., stanowiących okres pokoju w stosunkach między Rosją i imperium osmańskim⁵³. Wydaje się również, że mocarstwa zachodnie, przede wszystkim Francja i Wielka Brytania, nie były świadome przygotowań do powstania na ziemiach bułgarskich. Wedle raportów jednego z dyplomatów francuskich przebywających tutaj na początku lat trzydziestych Bułgarzy stanowili najbardziej uległą spośród wszystkich grup ludności zamieszkujących imperium osmańskie. Ich uwaga miała skupiać się w pierwszej kolejności na rozwoju ekonomicznym i zdobywaniu wykształcenia, zaś pamięć o tym, jak w ogóle nosi się broń, miała zupełnie zaniknąć na ziemiach na prawym brzegu Dunaju. Jednocześnie dostrzegał on jednak potencjał mobilizacyjny Bułgarów, wskazując, że mogli oni zorganizować siły w liczbie 200 000 ludzi, co z dzisiejszej perspektywy wydaje się mocno przesadzone⁵⁴.

Nieudana próba wywołania powstania na ziemiach bułgarskich w 1835 r. stanowiła kolejny, przełomowy w pewnych aspektach etap w rozwoju rodzimego ruchu narodowowyzwoleńczego w XIX w. Bułgarzy zdali sobie sprawę, jak ważna jest konsolidacja sił własnych, bez których nawet najbardziej sprzyjająca koniunktura międzynarodowa nie pozwoli na odzyskanie niezależności politycznej, o czym przekonali się boleśnie jeszcze kilkakrotnie w ciągu tego stulecia. Zdaniem piszącego te słowa, nawet gdyby nie doszło do zdrady, trudno wyobrazić sobie, żeby powstanie miało szanse na odniesienie sukcesu. Pomimo szerokiego zasięgu, jaki starali się nadać swojemu spiskowi poszczególni działacze, liczba zaangażowanych była ciągle zbyt mała, by przy jednoczesnych dotkliwych niekiedy bra-

⁵¹ N. Genchev, *Bułgarsko vazrazhdane*, Sofia 1988, s. 214–219.

⁵² G. Pletniow, *op. cit.*, s. 188–192.

⁵³ A. Anchev, *Ruskata obshtestvenost i bulgarskoto nacionalno vazrazhdane prez 30-te i 40-te godini na XIX vek*, [w:] *Odrinskiyat mir...*, s. 163–184.

⁵⁴ A. Hristov, *Voennoto delo v nasheto otechestvo prez vreme na turskoto vladichestvo*, Sofia 1938, s. 103–106.

kach w uzbrojeniu mogli oni myśleć o prowadzeniu długotrwałych działań zbrojnych⁵⁵. W tym momencie dziejowym wysiłki ich okazały się daremne, pomimo pogłębiającego się kryzysu wewnętrznego imperium osmańskie zachowywało ciągle dość sił, by skutecznie spacyfikować dążenia insurekcyjne Bułgarów. Także położenie ziem bułgarskich w pobliżu stolicy państwa sprawiało, że Wysoka Porta była bardziej zdecydowana bronić obowiązującego *status quo*, niż było to w przypadku Grecji czy Serbii, którym już wcześniej w różnym stopniu udało się uniezależnić politycznie od upadającego imperium.

Aneks

Lista znanych uczestników „Wełczowej zawery”⁵⁶

Z Tyrnowa

Wełczo Atanasow Dżamdżijata
 Georgi Mamarczew
 Koljo Gajtandżijata
 Iwanaki Jonkow Wracaljata
 Dimityr Radew Sofijalijata
 Ganjo Witanow Silistrenlijata
 daskał Andon Nikopit
 Raczo Kazandżijata
 Marin Bojadżijata
 hadži Nikoła Kostow
 Stojan Nikołow Simitija
 Nikoła Stamatow Stambolijata
 Georgi Kabakczijew
 Stojanczo Penew – Ahtar
 hadži Georgi Kisimow
 Żeljazko Bakyrđizijata
 Petyr (zięć Wełczo Atanasowa)
 Momczil Nałbantina
 Stojan Dobrudżanlijata

⁵⁵ C. Pavlovska, *Vaorazhavaneto na bulgarskoto nacionalnoosvoboditelno dvizhenie ot nachaloto na XIX vek do kraya na krimskata voina*, „Izvestiya na Instituta za Voenna Istoriya” 1979, t. XXVIII, s. 79–80.

⁵⁶ Źródło: *Bulgarskoto vastanie ot 1835 g. ...*, s. 263–265.

Canjo Babukczijata
hadzi Petyr Bojadżijata
Momczo Kazasina
Dimityr Knizarina (Warenata)
hadzi Stanjo Kjurkczijata
Nikoła Bojadżijata
Stefan Kantardżijata
Panajot Kujumdżijata
Kynczo Czohadżijata
Stojan Kałpakczijata
Bobi Tjutjundżijata
Atanas Gajtandżijata
Kirjak Wrażalijata

Z Eleny i okręgu elenskiego

hadzi Jordan Krystew Bradata
Iwan Kyrszow
Krystjo Sławow Simitija
pop Andrej Dojnow Robowski
hadzi Stefan Bobczoołu
pop Sawa
Christo Kyrszow
Iwan Momczilow
Conczo Brajnow
Petyr Draganow
Marko Petkow
Iwan Bojkow
hadzi Jordan Kisjow
hadzi Milan Kisjow
Conczo Dimitrow
Welko Welkow (ze wsi Welkowci)
Kojczo Czukanina (ze wsi Czukani)
Welko Meczkoobjeca (ze wsi Meczkoobjewci)
Geno Titow (ze wsi Papratliwa)
Jordan Nenczow (ze wsi Rajnowci)
Neno Jordanow (ze wsi Rajnowci)
Dobri (ze wsi Razpopowci)
Simeon Petrow (ze wsi Bebrowo)
Tijto (ze wsi Tanczowci)
Geno Tanczow (ze wsi Tanczowci)

Z Ljaskowec

pop Iwan Szarankow oraz jego dwóch synów
hadzi Ilija Burata
hadzi Todor Byrzaka

Z Drjanowa

Christo Byrnata
Nikoła Ficzeto
Penko Tuleszkow
Denko Nikołow

Z Trjawny

Georgi Stanczew
Iwan Kazasa
Georgi Bojadzijew

Z innych miejscowości

Georgi Arbanaszeto (ze wsi Arbanasi)
Wojewoda Kuman (ze wsi Płakowo)
Iwan Awramski (ze wsi Wojneża)
Iwan Papazow (z Górnej Orjachowicy)
hadzi Wełczo (z Gabrowa)
Trifon Nedelew Dawnicki
Petyr Nikołajew Petrokoglu (z Silistry, stał na czele 12-osobowej czety)
pop Todor Gerasimow (ze wsi Żerawna)
pop Dionisij (ze wsi Pczeliszte)
pop Petyr Marinow Daczew (ze wsi Połski Senowec)
pop Atanas (ze wsi Gradiżewo)

Bibliografia (Bibliography)

Źródła drukowane

Bulgarskoto vastanie ot 1835 g. (Velchovata zavera). Materiali i dokumenti, sast. i red. I. Radev, Veliko Tarnovo 2000.

Velichi C., *Neizdadeni dokumenti i nyakoi utochnenia vav vrazka s kapitan Georgi Mamarchev Bujuklju*, [w:] C. Velichi, *Stranici ot minaloto na balgarskiya narod*, Sofia 1987, s. 112–128.

Opracowania

Anchev A., *Ruskata obshtestvenost i bulgarskoto nacionalno vazrazhdane prez 30-te i 40-te godini na XIX vek*, [w:] *Odrinskiyat mir ot 1829 g. i balkanskite narodi*, red. S. Damyanow, S. Dimitrov, Sofia 1981, s. 163–184.

Atanasov Sht., *Selskite vastania v Bulgaria kam kraiya na XVIII v. i sazdavaneto na bulgarskata zemska voiska*, Sofia 1958.

Boev R., *Antiturskoto dvizhenie na naselenieto na bulgarskoto morsko kraibrezhie prez rusko-turskata voina ot 1828–1829*, „Voennoistoricheski sbornik” 1970, kn. 5, s. 18–38.

Boev R., *Balgarskiyat dobrovolcheski korpus v ruskata armia ot 1829 g.*, „Voennoistoricheski sbornik” 1978, kn. 4, s. 84–90.

Boyadzhiev I., *Edin ot rakovoditelite na velchovata zavera*, „Istoricheski Pregled” 1978, kn. 6, s. 99–102.

Bozhilov I., Gjuzeev V., *Istoriya na srednovekovna Bulgaria VII–XIV vek*, Sofia 1999.

Cholov P., *Bulgarskite vaorazheni cheti i otryadi prez XIX vek*, Sofia 2003.

Crawley C. W., *The Question of Greek Independence. A Study of British Policy in the Near East, 1821–1833*, Cambridge 2014.

Damyanov S., *Odrinskiyat mir i evropeiskata diplomacia (1829–1830)*, [w:] *Odrinskiyat mir ot 1829 g. i balkanskite narodi*, red. S. Damyanow, S. Dimitrov, Sofia 1981, s. 41–74.

Danova N., *Kam istoriyata na tarnovskata gradska obshtina prez Vazrazhdaneto*, „Istoricheski Pregled” 1980, kn. 1, s. 106–124.

Dimitrov S., *Odrinskiyat mir i balkanskite narodi*, [w:] *Odrinskiyat mir ot 1829 g. i balkanskite narodi*, red. S. Damyanow, S. Dimitrov, Sofia 1981, s. 21–40.

Dimitrov S., *Vastanieto ot 1850 godina v Bulgaria*, Sofia 1972.

Doinov S., *Bulgarskoto nacionalno-osvoboditelno dvizhenie 1800–1812*, Sofia 1979.

Dzhamdzhiiev I., *Diado Velcho i zaverata mu*, [w:] *Sbornik po sluchai stogodishninata na Zaverata ot 1835 g.*, Sofia 1935, s. 102–110.

Genchev N., *Bulgarsko vazrazhdane*, Sofia 1988.

Grek I., *Bulgarskite dobrovolci (volonteri) ot 1828–1829 godina*, „Vekove” 1975, kn. 5, s. 8–20.

- Grek I., Chervenkov N., *Kam istoriyata na vaorazhenoto vastanie v Bulgaria prez parvata polovina na 30-te godini na XIX vek*, „Vekove” 1985, kn. 1, s. 41–50.
- Hristov A., *Voennoto delo v nasheto otechestvo prez vreme na turskoto vladichestvo*, Sofia 1938.
- Konobeev V.D., *Bulgarskoto nacionalnoosvoboditelno dvizhenie. Ideologiya, programa, razvitie*, Sofia 1972.
- Mutafchieva V., Vianu A., *Feodalnite razmirici v severna Bulgaria v kraiya na XVIII i nachaloto na XIX v. i tyiahnoto otrazhenie vav Vlachia*, [w:] *Bulgaro-rumanski vrazki i otnoshenia prez vekovete*, t. I, red. D. Angelov i dr., Sofia 1956, s. 193–252.
- Nachev V., *Velchova zavera*, Sofia 1976.
- Pavlovskia C., *Vaorazhavaneto na bulgarskoto nacionalnoosvoboditelno dvizhenie ot nachaloto na XIX vek do kraya na krimskata voina*, „Izvestiya na Instituta za Voenna Istoriya” 1979, t. XXVIII, s. 73–96.
- Petkov P., *Bulgarskata zavera ot 1835 godina – parva proyava na nacionalnoosvoboditelnото dvizhenie prez XIX vek*, „Istoricheskо Badeshte” 2015, br. 1–2, s. 177–187.
- Petkov P., *Kapitan Georgi Mamarchev i Bulgarskata zavera ot 1835 g.*, [w:] P. Petkov, *Istoriyata kato polifonia. Izsledvaniya po nova istoria na Bulgaria (ot bulgarskata zavera 1835 do kraiovskiya dogovor 1940 g.)*, Veliko Tarnovo 2005, s. 18–23.
- Pletnirov G., *Uchastie na naselenieto ot Tarnovo v nacionalnoosvoboditelnite borbi do 1862 g.*, [w:] *Veliko Tarnovo prez vekovete*, red. D. Kioseva, Sofia 1982, s. 181–198.
- Popek K., Rusin B., *Uchodźcy, czyli goście Boga. Studia z dziejów migracji bałkańskich w XIX wieku – przypadek Bułgarii i Serbii*, Kraków 2022.
- Racheva V., *Velchovata zavera (1835 g.) v ogledaloto na bulgarskata istoriopsis*, [w:] *Predizvikatelstvata na promiyanata. Nacionalna nauchna konferenciya, Sofia, 10–11 noemvri 2004*, red. I. Baeva, P. Mitev, Sofia 2006, s. 149–159.
- Radev I., *Andon Nikopit i uchastieto mu vav vazrozhdenskiya proces*, „Istoricheski Pregled” 1991, kn. 8, s. 75–81.
- Rakovski G., *Gorski patnik*, Novi Sad 1857.
- Romanski S., *Georgi Mamarczev i dobrovolcheskata mu komanda ot 1828–1829*, „Spisanie na BAN” 1921, kn. 22, s. 175–207.
- Rusin B., *Georgi Mamarczew – bohater walk o wyzwolenie Bułgarii pierwszej połowy XIX wieku*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2020, t. XXVII, s. 81–96. <https://doi.org/10.14746/bp.2020.27.6>
- Sbornik po sluchai stogodishninata na Zaverata ot 1835 g.*, Sofia 1935.
- Stoilov A.P., *Krayat na Velchovata zavera*, „Spisanie na BAN” 1923, t. XXVI, s. 119–130.
- Temelski H., *Velchovata zavera*, „Voennoistoricheski sbornik” 1985, kn. 6, s. 3–21.
- Todorov N., *Filiki eteria i bulgarite*, Sofia 1965.
- Todorov N., Traikov V., *Bulgari uchastnici v borbite za osvobozhdenieto na Garciya 1821–1828*, Sofia 1971.

- Todorov N., Traikov V., *Grackoto vastanie ot 1821–1829 g. i bulgarite*, „Istoricheski Pregled” 1971, kn. 2, s. 3–34.
- Traikov V., *Georgi Stoikov Rakovski*, Sofia 1974.
- Vazvazova-Karateodorova K., *Kapitan Georgi Mamarchev 1786–1846*, Sofia 1986.
- Velichi C., *Emigrarea bulgarilor din Sliven in Țara Românească in anul 1830*, „Romano-slavica” 1964, t. X, s. 289–314.
- Velichi C., *Emigriraneto na bulgarite ot Sliven vav Vlachia prez 1830 godina*, [w:] C. Velichi, *Stranici ot minaloto na balgarskiya narod*, Sofia 1987, s. 77–111.
- Wasilewski T., *Historia Bułgarii*, Warszawa 1988.
- Zawilski A., *Bułgaria trzynastu wieków*, Warszawa 1979.
- Zawilski A., *O wolność Bułgarii*, Warszawa 1979.
- Zhechev N., *Velchovata zavera 1835. Istroicheski ocherk*, Sofia 1985.
- Zidarov N., *Velchova zavera*, [w:] *Hiliyada i trista proleti. Stihove za deca i junoshi*, Sofia 1980, s. 59–60.
- Zlatarski V., *Politicheska rolya na Sofronii Vrachanski prez rusko-turskata voina 1806–1812 g.*, „Godishnik na Sofiiskiia Universitet. Istoricheski Fakultet” 1923, god. XIX, kn. 3, s. 1–85.
- Zlatarski V., *Tarnovskite vastania i opiti za vastania predi Velchovata zavera*, [w:] *Sbornik po sluchai stogodishninata na Zaverata ot 1835 g.*, Sofia 1935, s. 3–16.

Netografia

- Coneva D., *Velchovata zavera, 1835 g. – sazakliyatieto na osvobozhdenie na Tarnovo i za bulgarski kniaz*, <https://stornik.org/istorii/velchovata-zavera-1835/> (dostęp: 2 IV 2024).

Notka o autorze

Mgr Bartłomiej Rusin – politolog, slawista, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Współautor (razem z Krzysztofem Popkiem) tomu *Uchodźcy, czyli goście Boga. Studia z dziejów migracji bałkańskich w XIX wieku – przypadek Bułgarii i Serbii* (Kraków 2022; wyróżnienie w konkursie im. J. Skowronka, edycja 2023; wyróżnienie w konkursie im. W. Felczaka i H. Wereszyckiego, edycja 2024), współredaktor tomu pokonferencyjnego *Wśród czy obok nas? Mniejszości w literaturze, kulturze i historii krajów słowiańskich* (Kraków 2013, razem z Robertem Sendkiem) oraz autor kilkudziesięciu artykułów naukowych, poświęconych głównie historii Bułgarii w okresie XIX–XXI w.

Zainteresowania naukowe: historia polityczna i wojskowa Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej XIX–XX w., Holokaust, dzieje mniejszości żydowskiej na Bałkanach.

bartlomiej.rusin@gmail.com